

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ**

Кафедра соціальної роботи та педагогіки вищої школи

РАДЬКО СОФІЯ ВІКТОРІВНА

**СОЦІАЛЬНА ПІДТРИМКА ДІТЕЙ-СИРИТ ТА ДІТЕЙ,
ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ**

Спеціальність: 232 «Соціальне забезпечення»

Освітньо-професійна програма «Соціальне забезпечення»

Робота на здобуття освітнього ступеня «Бакалавр»

Науковий керівник:

ЛЯКІШЕВА АННА ВОЛОДИМИРІВНА,
доктор педагогічних наук, професор

РЕКОМЕНДОВАНО ДО ЗАХИСТУ

Протокол № 21

засідання кафедри соціальної роботи

та педагогіки вищої школи від 16 травня 2024 р.

Завідувач кафедри

_____ проф. Чернета С.Ю.

ЛУЦЬК – 2024

АНОТАЦІЯ

Радько С.В. Соціальна підтримка дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

В бакалаврській роботі актуалізується проблема соціальної підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в період воєнного стану.

Аналізується міжнародне та вітчизняне законодавство щодо соціальної підтримки, соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Соціальна підтримка розглядається як система заходів, спрямованих на набуття прийомними батьками психологічних і педагогічних знань, навичок ефективної взаємодії з дітьми; створення оптимальних умов для виховання і розвитку дитини; формування у прийомних батьків адекватної, динамічної і прогностичної позиції; запобігання сімейного неблагополуччя; подолання труднощів виховання дитини в умовах замісної сім'ї.

Проаналізовано діяльність Служби у справах дітей Луцької міської ради щодо соціальної підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Основними метою і завданням діяльності Служби щодо даної категорії дітей є:

- забезпечення в межах своєї компетенції прав, свобод і законних інтересів дітей, створення атмосфери недопущення, приниження їх честі і гідності;
- координація зусиль органів виконавчої влади міської ради у вирішенні питань соціального захисту дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування та організації роботи, спрямованої на запобігання бездоглядності серед них.

Розроблено програму соціально-правового захисту дітей Луцької міської територіальної громади.

Ключові слова: соціальна підтримка, діти-сироти, діти, позбавленні батьківського піклування, соціальна політика, соціальний захист

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ ДІТЕЙ-СИРІТ ТА ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ	7
1.1. Нормативно-організаційні засади соціальної підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.....	7
1.2. Передумови виникнення соціальної підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.....	19
1.3. Система соціальної підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в Україні.....	26
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ	31
2.1. Дослідження стану соціальної підтримки дітей сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування (на прикладі роботи Служби у справах дітей Луцької міської ради)	31
2.2. Програма підтримки дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування	38
ВИСНОВКИ.....	47
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	51

ВСТУП

Повномасштабне вторгнення росії на територію незалежної України поглибило і так існуючі соціальні проблеми, зокрема і проблему сирітства. В умовах воєнного стану кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування кардинально зросла. В таких складних умовах необхідний перегляд ключових орієнтирів у державній політиці щодо створення умов для задоволення потреб та інтересів дітей, реалізації їх прав. Однак, залишається незмінним європейський вектор у сфері охорони дитинства - це спрямованість на

Сім'я є провідним фактором соціалізації людини, а її найважливіша соціальна роль полягає в створенні умов для народження, розвитку і виховання дітей. Зазначені особливості відображають найважливіші характеристики, які притаманні сім'ї як найважливішого соціального інституту. Разом з тим стан сучасної сім'ї, зміна структури, рівень оволодіння і реалізація функцій, специфіка життєдіяльності – все це сигналізують про структурну кризу даної соціальної групи українського суспільства. Це набуває особливого значення в умовах зростання кількості дітей, які є біологічними чи соціальними сиротами, які потребують перебування в родинних умовах виховання. Тому, однією з найвищих соціальних цінностей держави Україна є соціальна підтримка дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, зокрема, створення середовища розвитку дитини, максимально наближеного до сімейного. Задля реалізації засад державної політики щодо соціальної підтримки таких дітей необхідна наявне нормативно-правове забезпечення.

У той же час розвиток принципів адресності при наданні соціальної підтримки; підвищення ефективності та результативності надаються населенню заходів соціальної підтримки; сприяння активізації власного ресурсного потенціалу сімей для мінімізації впливу складних економічних і соціальних обставин – це найважливіші орієнтири для становлення справедливої системи соціальної підтримки дітей-сиріт. Разом з тим, в Україні актуальним завданням залишається надання адресної соціальної підтримки дітей-сиріт в залежності від індивідуальної потреби.

Проблема забезпечення соціальних гарантій дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, розробка рекомендацій з покращення їх їх правового та соціального захисту були предметом досліджень А.В. Бутенко, О.С. Гавриш, О.В. Дубинської, Н.М. Кондратюка, Л.О. Макаренко, С.М. Романової та інші.

Соціальна важливість і актуальність проблеми, її недостатня теоретична та практична розробленість, а також виявлені суперечності обумовили вибір теми бакалаврської роботи «**Соціальна підтримка дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування**».

Метою роботи є розробка програми соціальної підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в територіальній громаді.

Об'єктом дослідження є соціальна підтримка дітей.

Предметом дослідження є зміст, форми і методи соціальної підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в територіальній громаді

Відповідно до мети, об'єкта та предмета дослідження визначені його **завдання**:

1. Визначити нормативно-організаційні засади соціальної підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.
2. Розкрити передумови виникнення соціальної підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.
3. Охарактеризувати систему соціальної підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в Україні
4. Дослідити стан соціальної підтримки дітей сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування (на прикладі роботи Служби у справах дітей Луцької міської ради)
5. Розробити програму підтримки дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування.

Для досягнення мети та вирішення задач дослідження було використано такі **методи**: *теоретичні* – узагальнення теоретичних даних, аналіз соціологічної, психологічної, філософської, педагогічної літератури, порівняння, синтез – для визначення сутності соціальної підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; систематизація; аналіз, синтез, узагальнення.

Практичне значення дослідження полягає розробці програми соціальної підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в територіальній громаді, що може бути використане здобувачами вищої освіти під час проходження практики, фахівцями із соціальної роботи у своїй професійній діяльності.

Апробація результатів та публікації здійснювалася у процесі засідань кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи, публікації наукових статей:

1. Нормативно-правові засади соціальної підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. *Педагогіка [Текст]* : зб. наук. пр. : матеріали XV Міжнародної науково-практичної конференції науковців, аспірантів та студентів «Актуальні проблеми педагогіки, соціальної роботи та соціального забезпечення» (16 травня 2024 р.) / за ред. В. З. Антонюка, С. Ю. Чернети та ін. Луцьк, 2024. 176 с. С. 127-128.

Структура бакалаврської роботи. Робота складається із вступу, двох розділів, висновку, списку використаної літератури (40 найменувань).

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ ДІТЕЙ-СИРИТ ТА ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ

1.1. Нормативно-організаційні засади соціальної підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування

Одним із важливих завдань для кожної соціальної і правової держави є забезпечення соціальних гарантій дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, яке передбачає розробку, прийняття та виконання нормативно-правових документів, які забезпечують права та інтереси цієї категорії дітей. Це пов'язано з тим, що діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування перебувають в таких обставинах, які призводять до емоційного та психологічного стресу, можуть бути позбавлені доступу до необхідних матеріальних та моральних ресурсів, які забезпечують нормальний розвиток дитини, тобто дитинство в них є особливо складним.

Правовий статус та основи соціального захисту та соціальної роботи з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування закріпленні в низці міжнародних та вітчизняних документів. Такі документи мають надзвичайно важливе значення, оскільки вони свідчать про добровільно взяті зобов'язання держав у сфері соціальної підтримки, які мають тривалу дію, увібрали в себе найвищі досягнення світового співтовариства, які включають зміст, обсяг і суб'єктів отримання соціальної підтримки, а також порядок та умови її реалізації. Тобто, все те, де можливе застосування процедур міжнародного впливу й контролю.

Основним міжнародним документом, який встановлює вимоги до забезпечення прав дитини, є Конвенція ООН про права дитини. Цей міжнародний документ гарантує всім дітям право на захист від будь-яких форм насильства, зловживання або експлуатації. Конвенція також зобов'язує держави забезпечувати дітям-сиротам та позбавленим батьківського піклування в Україні, доступ до освіти, медичної допомоги та соціальних послуг. У Конвенції зазначено, що дитина, яка тимчасово або постійно позбавлена сімейного оточення або яка в її власних якнайкращих інтересах не може залишатися в такому оточенні, має право на особливий захист і допомогу, що надає держава

(ст.20); закріплено право на життя (ст.6), право на ім'я та громадянство (ст.7), право на користування найбільш досконалими послугами системи охорони здоров'я (ст.24), право на соціальне забезпечення (ст.26), право на освіту (ст.29), право на відпочинок та дозвілля (ст.31), право на захист від усіх форм сексуальної експлуатації та сексуальних розбещень (ст.34), право на захист від усіх форм експлуатації (ст. 36), право на правову допомогу та гуманне ставлення (ст.37) [12].

На теренах сучасної незалежної України вагомим кроком в напрямі реформування системи соціальної підтримки дітей-сиріт та приведення у відповідність до міжнародних стандартів було прийняття у 2009 році Закону України «Про Загальнодержавну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року».

Одним з прав дитини є право на проживання у складі сім'ї, разом з батьком і матір'ю, «право не розлучатися з батьками» і «право на їх піклування» [14].

Основи соціального захисту та соціальної роботи з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування закріплені в таких нормативних документах: Конституція України, Сімейний кодекс України, Закон України «Про охорону дитинства», Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», Закон України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», Закон України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні», Закон України «Про запобігання насильству в сім'ї», Постанова Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 року № 866 «Про затвердження Порядку провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини», Постанова Кабінету Міністрів України від 25 серпня 2005 року № 823 «Про затвердження Порядку надання одноразової допомоги дітям-сиротам і дітям, позбавленим батьківського піклування, після досягнення 18-річного віку», Наказ Міністерства соціальної політики України від 28 грудня 2015 року № 1256 «Про ведення банку даних про дітей-сиріт, дітей,

позбавлених батьківського піклування, і сім'ї потенційних усиновлювачів, опікунів, піклувальників, прийомних батьків, батьків-вихователів» та ін.

Основним документом нормативно-правового регулювання захисту дітей в Україні є Конституція України, яка гарантує конституційні права та свободи громадян, зокрема і дітей (розділ II). Згідно зі ст. 46 Конституції України, «громадяни мають право на соціальний захист».

На сьогодні в Україні обов'язок утримання та виховання таких дітей, то державна політика повинна забезпечити належний рівень соціального захисту таких дітей як діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування покладається на державу [13].

Закон України «Про охорону дитинства» передбачає необхідні умови для всебічного і гармонійного розвитку, підготовки до самостійного життя та праці дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Також в даному Законі передбачено, що діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування можуть бути передані під опіку чи піклування, на усиновлення або бути влаштовані на виховання шляхом передачі в сім'ї громадян (прийомні сім'ї), в будинки дитини, дитячі будинки, школи інтернати, школи соціальної реабілітації, дитячі будинки сімейного типу [27]. Контроль за умовами виховання і проживання таких дітей покладається на органи опіки і піклування, центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді й інші спеціально уповноважені органи.

З 1987 року в Україні запроваджено альтернативні інституції сімейного виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, такі як прийомна сім'я та дитячий будинок сімейного типу.

Базовим нормативним документом соціальної підтримки дітей-сиріт є Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», який визначає правові, організаційні, соціальні засади та гарантії державної підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб із їх числа, і є складовою частиною законодавства про охорону дитинства [24].

Також даний Закон визначає мінімальне матеріальне забезпечення (харчування, одяг, взуття), житлове забезпечення, мінімальні стандарти щодо забезпечення гарантованого першого робочого місця; разову державну фінансову допомогу після досягнення повноліття; щомісячне утримання дітей, медичне обслуговування, забезпечення іграшками, спортивним інвентарем та літературою, мінімальний стандарт забезпечення дитини до надання їй статусу дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, стандарт грошового забезпечення прийомних батьків та батьків-вихователів [20].

Так, у статті 6 Закону зазначено, що «в умовах втрати дитиною батьківського піклування відповідний орган опіки та піклування вживає вичерпних заходів щодо влаштування дитини у сім'ї громадян України – на усиновлення, під опіку чи піклування, у прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу. Влаштування дитини до закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, не позбавляє органи опіки та піклування обов'язку продовжувати діяльність щодо реалізації її права на сімейне виховання». Вказаним Законом урегульовано питання створення та функціонування установ для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування незалежно від їх підпорядкування. Законодавцем визначено потребу реформування усталеної інтернатної системи виховання дітей [20].

У статті 15 зазначеного вище Закону визначено основні завдання соціального супроводу, серед яких:

- сприяння адаптації дитини до нової сім'ї;
- створення позитивного психологічного клімату;
- повноцінного розвитку дитини з урахуванням індивідуальних потреб;
- забезпечення оптимальних умов життя та захисту його прав [20].

Сімейний кодекс України (ст. 5) зазначає, що держава бере під свою охорону кожна дитину-сироту і дитину, позбавлену батьківського піклування [31]. Цим документом визначено право та порядок усиновлення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Зокрема, передбачено облік дітей, які можуть бути усиновлені та потенційних усиновителів. Облік здійснюється за

вертикаллю районних, обласних та центральних органів виконавчої влади. Передбачено нагляд органів опіки за дотриманням прав дитини після усиновлення до досягнення нею повноліття. Крім того, Кодексом передбачено такі форми влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування, як опіка (для дітей до 14 років), піклування (від 14 до 18 років) та патронат [31].

Кодекс України про адміністративні правопорушення: регулює питання організації охорони прав та законних інтересів дитини, яка повинна здійснюватися правовими засобами; встановлює відповідальність за невиконання батьками або особами, які їх замінюють, обов'язки щодо виховання дітей [11].

Кримінальний кодекс України передбачає додаткові гарантії захисту прав дітей від різних злочинних посягань. Зокрема:

- втягування неповнолітніх у злочинну діяльність;
- примус або втягування неповнолітнього в проституцію;
- створення місць розпусти та зведення, скоєне із залученням неповнолітнього;
- незаконне виробництво, виготовлення, придбання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, скоєні із залученням малолітніх;
- спонукання неповнолітніх до застосування допингу;
- відміна неповнолітніх до вживання одурманюючих коштів;
- організація або утримання місць для незаконного вживання, виробництва або виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів із залученням неповнолітнього [14].

Аналіз змісту інших статей Кримінального кодексу України щодо скоєння злочинів проти особи, свідчить про те, що санкції цих статей, у частині скоєння злочинів проти неповнолітніх, мають суворіший характер. А отже, це розширює перелік кримінально-правових норм, які покликані захищати життя, здоров'я, честь та гідність дитини.

Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту прав осіб з числа дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, яким встановлено інвалідність» розширив зміст захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Прийняття такого закону дає законні підстави здійснювати соціальний захист не тільки соціальної групи як діти, які зазнали сирітства, а й дітей, які мають інвалідність. [8]. Даний нормативний документ сприятиме покращенню соціального захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування в умовах прийомних сімей та дитячих будинках сімейного типу. Це полягає в тому, що діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, які мають статус дитини з інвалідністю, за їхнім вибором можуть продовжити проживати у прийомній сім'ї, дитячому будинку сімейного типу до досягнення ними 23-річного віку незалежно від того, чи навчаються вони у закладі загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти [8].

Національна стратегія реформування системи інституційного догляду та виховання дітей, спрямовану на реалізацію права кожної дитини на сім'ю була метою визначає створення умов для реалізації державних гарантій і конституційних прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, шляхом: здійснення реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в інтересах кожної дитини; рішення стосовно влаштування кожної дитини в сім'ю громадян для усиновлення, під опіку та піклування, в прийомну сім'ю, дитячий будинок сімейного типу та до закладів на основі комплексної оцінки її потреб; забезпечення пріоритетності влаштування дитини в родину; влаштування дітей, що позбавлені батьківського піклування перших років життя, до закладів, якщо з певних причин немає можливості влаштувати її на виховання в сім'ю громадян; переміщення дітей із закладу в заклад лише тоді, коли не існує можливостей для поліпшення їхнього стану в інший спосіб; забезпечення дотримання принципу родинного походження при влаштуванні дітей у сім'ї громадян і до закладів [19].

Соціальний захист дітей-сиріт здійснюється завдяки державній політиці України через систему органів державної влади та місцевого самоврядування, які приймають участь у її формуванні та реалізації в межах своєї компетенції []. Однак, на сьогодні, на думку, Г. Скіпальської, важливим та необхідним є залучення до соціальної підтримки населення громадських та неурядових організацій, українських та міжнародних фондів [32].

Щодо визначення поняття «соціальна підтримка дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», то воно є походить від засадничого «соціальна підтримка». Дане поняття по-різному тлумачиться в різних галузях та сферах по відношенню до різних категорій громадян. Отже, соціальна підтримка є різноаспектною проблемою, яка є предметом вивчення: політології, соціології, соціальної роботи, соціальної педагогіки, соціального забезпечення, юриспруденції та економіки. Вона важлива для здоров'я і благополуччя людини як у її об'єктивному прояві, так і в суб'єктивній самооцінці.

Традиційно поняття «підтримка» означає опора будь-кому, сприяння, схвалення, згода з будь-ким, «надання допомоги».

Соціальна підтримка населення в Україні є унікальною системою турботи про вразливих та нужденних членів суспільства. Вона має значну кількість програм соціальної допомоги, соціальних пільг та субсидій, соціальних послуг, цільових соціальних проєктів і страхових виплат. Соціальна підтримка як система діє у тісному взаємозв'язку із системою соціального страхування та системою соціальних гарантій.

Підтримка може здійснюватися по відношенню до дитини або групи, вчителем, соціальним педагогом. У даному випадку підтримка буде носити соціально-педагогічний характер.

О. В. Безпалько визначає соціальну підтримку як систему заходів суб'єктів соціально-педагогічної роботи, спрямованих на вирішення проблем осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах шляхом надання їм допомоги чи необхідних видів соціальних послуг. Також соціальна підтримка - це система

заходів, спрямована на створення умов, що дозволяють забезпечити соціальну захищеність людей [3].

Таким чином, по-перше, соціально-педагогічна підтримка дітей-сиріт і дітей, які залишилися без батьківського піклування, – це діяльність соціального педагога з надання превентивної та оперативної допомоги дітям-сиротам у вирішенні їх соціально-педагогічних проблем. По-друге, це цілеспрямована діяльність соціального педагога по створенню умов і забезпечення найбільш дієвої допомоги і підтримки дитині-сироті в скрутній ситуації.

В соціальній роботі вживається для означення опису різних форм допомоги та підтримки – матеріальної, соціального обслуговування, емоційної, інформаційної, консультативної, інструментальної тим, хто опинився в складних життєвих обставинах [32].

На нормативно-правовому рівні поняття «Соціальна підтримка визначається як передбачені законодавством соціальні виплати, пільги, послуги, здійснення або надання яких забезпечується інституціями соціального захисту за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, Пенсійного фонду України, Фонду соціального страхування України, інших джерел, не заборонених законодавством» [25].

Тобто, соціальна підтримка передбачає систему заходів, які включають матеріальну допомогу, соціальне обслуговування і різноманітні пільги та належить тим категоріям населення, які опинилися в складних умовах. Надається в індивідуальному порядку після перевірки наявності в них засобів для існування. Варто зауважити, що форма, вид й розмір соціальної підтримки залежать від особливостей кожного окремого випадку [23].

Соціальна підтримка базується на симбіозі трьох основоположних принципів її організації: по-перше, соціальне страхування, за рахунок якого відбувається її фінансування; по-друге, соціальної солідарності, за яким відбувається розподіл ресурсів, і, в-третьєх, універсальності щодо надання підтримки. Тобто, у разі настання певних соціальних ризиків претендувати на державну соціальну підтримку в Україні мають право усі ті громадяни, яких вони

торкнуться, тоді як кошти на утримання системи формуються за рахунок податків і зборів, отриманих лише від певної частини суспільства.

Варто зауважити, що такий принцип організації соціальної підтримки в Україні корінним чином відрізняється від того, який викладений в ст. 46 Конституції України в рамках визначення основних прав та свобод громадян, а саме: «соціальний захист гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення...» [16].

Соціальна підтримка включає в себе систему заходів, спрямованих на придбання прийомними батьками психологічних і педагогічних знань, навичок ефективної взаємодії з дітьми; створення оптимальних умов для виховання і розвитку дитини; формування у прийомних батьків адекватної, динамічної і прогностичної позиції; запобігання сімейного неблагополуччя; подолання труднощів виховання дитини в умовах замісної сім'ї.

Під соціальною підтримкою розуміється процес зацікавленого спостереження, консультування, особистої участі, заохочення максимальної самостійності дитини-сироти в проблемній ситуації при мінімальній, в порівнянні з підтримкою, участю соціального працівника.

В своєму дисертаційному дослідженні «Соціальна підтримка як організаційно-правова форма соціального забезпечення» Л. Шумна соціальну підтримку розглядає «як організаційно-правову форму соціального забезпечення, що полягає в повному або частковому поновленні у фізичних осіб або окремих соціальних груп, які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самостійно їх подолати, здатності піклуватися про своє особисте життя і брати участь у суспільному житті шляхом безоплатного надання іншим громадянам соціальних послуг і матеріальної допомоги в передбачених законодавством формах» [38]. Також авторка визначає, що загальною метою соціальної підтримки є повне або часткове поновлення у фізичних осіб або окремих соціальних груп здатності піклуватися про себе особисто і брати участь

у суспільному житті. Ця загальна мета конкретизується залежно від виду й форми соціальної підтримки [39].

Шумна Л. також дає визначення та класифікацію функцій соціальної підтримки. Щодо розуміння даного поняття, то воно розглядаються «як законодавчо закріплені, відносно самостійні, взаємопов'язані й історично зумовлені основні напрямки впливу, в яких виявляється природа цієї організаційно-правової форми соціального забезпечення й завдяки яким реалізується її призначення в суспільстві й державі [37].

Класифікація функцій соціальної підтримки за Л.Шумною [38]

Таблиця 1.1

1 група сутнісно-діяльнісні		2 група попереджувально-гуманістичні	
Назва	Характеристика	Назва	Характеристика
Захисна	права особи щодо надання їй підтримки гарантуються, забезпечуються й охороняються державою	Ідеологічна	Спрямовує дії держави та її органів на підвищення рівня добробуту населення й особливо уразливих його категорій
Економічна	передбачає задоволення матеріальних інтересів осіб, які знаходяться у складних життєвих умовах, і реалізується шляхом надання їм натуральної чи грошової допомоги, допомоги у виді одноразових компенсацій і матеріальних соціально-побутових соціальних послуг	Профілактична	виявляється у створенні організаційно-правового механізму попередження попадання громадян у складні життєві ситуації
Реабілітаційна	має на меті	Патронажна	спрямована на здійснення соціальної

	забезпечити особі можливості швидко відновити здатність жити і працювати у звичайних умовах		опіки й супроводу соціально незахищених верств населення з метою подолання ними складних життєвих обставин і збереження або підвищення їх соціального статусу
Адаптаційна	полягає в допомозі особі в аналізі життєвої ситуації, у визначенні основних проблем і способів їх вирішення, а також у залученні її отримувача до вирішення власної складної життєвої ситуації шляхом формування й розвитку соціальних навичок і вмінь		

Крім функцій в правових дослідженнях виділяють також принципи соціальної підтримки. Дане поняття розуміється як «об'єктивно зумовлені первинні універсальні відправні ідеї цієї організаційно-правової форми соціального забезпечення, що визначають її суть, зміст, закономірності й особливості, віддзеркалюють основні підходи до правового регулювання відносин у цій царині й визначають загальну спрямованість його розвитку» [39].

Принципи соціальної підтримки залежать від чинного законодавства, наявність якого є гарантією найповнішої реалізації прав людини в соціальній сфері. Таким чином, принципи соціальної підтримки залежать від мети і функцій організаційно-правової форми соціального забезпечення. Однак їх варто узагальнити та виділити базові, серед них: загальність і гуманність підтримки, повага до осіб, які її отримують, законність, доступність, справедливість і рівність або відсутність дискримінації в отриманні такої підтримки, її добровільність, адресність, своєчасність і комплексність, конфіденційність

інформації особистого характеру щодо отримувача соціальної підтримки, залучення отримувача послуг до розв'язання власних проблем, пріоритетність попередження виникнення складних життєвих обставин, відповідальність за надану соціальну підтримку [38].

В науковій літературі соціальну підтримку розглядають як систему соціального забезпечення, що містить різні форми та види надання допомоги; як надання соціальних послуг, адже саме через соціальні послуги (як матеріальні, так і нематеріальні) громадянин має можливість отримати відповідну соціальну допомогу та підтримку від надавачів цих послуг.

Що стосується ще однієї дефініції нашого дослідження, а саме «дітей-сиріт» та «дітей, позбавлених- батьківського піклування», то в законодавстві чітко визначено:

«дитина-сирота - дитина, в якій померли чи загинули батьки»;

«діти, позбавлені батьківського піклування, - діти, які залишилися без піклування батьків у зв'язку з позбавленням їх батьківських прав, відібранням у батьків без позбавлення батьківських прав, визнанням батьків безвісно відсутніми або недієздатними, оголошенням їх померлими, відбуванням покарання в місцях позбавлення волі та перебуванням їх під вартою на час слідства, розшуком їх органами Національної поліції, пов'язаним з відсутністю відомостей про їх місцезнаходження, тривалою хворобою батьків, яка перешкоджає їм виконувати свої батьківські обов'язки, а також діти, розлучені із сім'єю, підкинуті діти, батьки яких невідомі, діти, від яких відмовилися батьки, діти, батьки яких не виконують своїх батьківських обов'язків з причин, які неможливо з'ясувати у зв'язку з перебуванням батьків на тимчасово окупованій території України, в районах проведення антитерористичної операції, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, та безпритульні діти [24].

Серед науковців розглядають також три категорії сирітства: біологічні сироти (діти, батьки яких померли чи загинули, у звичайному використанні –

«діти-сироти»); соціальні сироти (неповнолітні зі статусом «діти, позбавлені батьківського піклування»); міграційне сирітство (діти трудових мігрантів, внутрішньопереміщених дітей, батьки яких залишились на окупованих територіях (батьки, яких не виконують або частково виконують свої обов'язки у зв'язку з тривалою відсутністю). Хоча, законодавство цей статус не визначає.

Виділяють загальні причини сирітства, які взаємопов'язані між собою або взаємообумовлюють одна одну: економічна нестабільність; ціннісний дисбаланс суспільства і сім'ї; зміна статусу інституту сім'ї; зменшення цінності шлюбу та дітей; асоціальна поведінка дорослих; зростання кількості розлучень; збільшення неповних сімей та позашлюбних народжень, міграція жінок з дітьми за кордон через війну в Україні, смерть одного чи обох з батьків, які беруть участь у бойових діях тощо.

Отже, сучасна українська система соціальної підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, базується на позитивному світовому досвіді та зорієнтована на захист найкращих інтересів дитини і задоволення їх потреб. Необхідною при цьому є активна взаємодія держави й інститутів громадянського суспільства, яка спрямована, з однієї сторони, на відмову від інституційних закладів влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а з іншої, на розвиток та сприяння сімейних форм влаштування.

1.2. Передумови виникнення соціальної підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування

Як показує історичний аналіз стану проблеми піклування та соціального захисту дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків, соціальну роботу з даною категорією часто ототожнювали з соціальною опікою і піклуванням. Перетворення ж дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків, в окремий об'єкт діяльності працівників соціальних служб позитивно позначилося не тільки на розширенні кола завдань соціальної роботи, а й на введенні її нових напрямів.

Традиція турботи про слабких і немічних в Україні була закладена ще в період язичництва. З прийняттям християнства з'являється і особлива організація – церква. Турбота про осиротілих дітей втілювалася в життя по-різному. Вони нерідко потрапляли в монастирі, де їх виховували, годували й одягали. У той час навіть існувало таке поняття, як «монастирські дитинчата», в число яких потрапляли також осиротілі бідні і розорені княжі діти, у «яких батьки і матері «посічені»». А в деяких монастирях існували дитячі притулки. Діти перебували під наглядом спеціально приставленого до них старця. Осиротілих дітей брали і в заможний будинок, де благочестиві батьки сімейств їх виховували і навчали якого-небудь заняття, а після досягнення повноліття відпускали, що називалося «благословляли в світ».

Вперше в Україні на законодавчому рівні в 1037 році Ярославом Мудрим було оголошено правила стосовно опіки на державному рівні у збірнику законів «Руська правда». Саме з цього збірника почала формуватися державна політика щодо дітей-сиріт не тільки в Україні, але й в європейській практиці. Особливий акцент робився як на захисті материнства, так і на попередженні сирітства. У часи князівського правління турбота про таких дітей покладалася, насамперед, на самих князів і на церкву [10].

Після офіційного скасування кріпосного права (1861р.) в Україні, яка на той час входила до складу імперії, відбулася реорганізація адміністративної системи та державного управління. У зв'язку з цим змінюється управління соціальним захистом населення. Функції нагляду за державною опікою залишаються за Міністерством внутрішніх справ, хоча в більшості повітів вона виконувалась земськими та міськими установами, ставши правонаступниками наказів про публічну опіку в населених пунктах. Але в деяких повітах, де раніше земських установ не було, накази продовжували діяти. Державна фінансова підтримка (наприкінці XIX століття) установ опіки вперше набуває систематичного та регулярного характеру, дедалі більше стає професіоналізованою. Одночасно з цим виявляються нові категорії, що перебувають у державній опіці – позашлюбні немовлята та знайди, особи, які

потребують загального та амбулаторного лікування, прокажені, хронічно хворі, божевільні, безробітні, члени сімей солдатів. А згідно з Медичною хартією, опіка стосувалася породіль, тимчасово бездомних неповнолітніх, осіб, яких покусали скажені тварини, алкоголіків. Проте коло клієнтів для надання державної допомоги, залежно від місцевих умов, могло звужитись або розширитися, оскільки в країні не було єдиної думки з цього питання. Так, Київське губернське земство, крім створених груп клієнтів, вважало за необхідне мати справу з дітьми ув'язнених та засланих, дітьми епілептиків, особами, які відбували покарання, і бродягами. А Чернігівське та Смоленське губернські земства були проти обов'язкової опіки над цими категоріями населення. Були вжиті заходи щодо розміщення бездомних сиріт та тих, хто знаходився в дитячих іпотечних установах, в інші сім'ї.

У 1928 році Рада Народних Комісарів прийняла спеціальні постанови, що регламентували передачу дітей з дитячих будинків у селянські та міські сім'ї. Увага була приділена забезпеченню підлітків та молоді роботою в умовах зростання безробіття. Були прийняті урядові укази, згідно з якими всі державні, кооперативні, державні, приватні установи та підприємства зобов'язані до зазначеного терміну заповнити кількість робочих місць, передбачених колективними договорами підлітками.

Проголошення суверенітету України поставило перед нею, як новою державою, завдання реформування системи соціального забезпечення, створення ефективної моделі соціального захисту населення та умов для розвитку громадянського суспільства. Саме в 90-х роках у країні почали активно створюватися різні державні соціальні служби, в першу чергу практично у кожному районі з'явилися територіальні центри обслуговування одиноких людей похилого віку та інвалідів. Поширилися також соціальні служби для молоді, які спочатку були орієнтовані на соціальну педагогіку та масову роботу з цієї вікової категорії населення. Майже ніхто з працівників соціальних служб не мав як міцної спеціальної освіти, так і відповідної соціально-психологічної компетентності. На початку 90-х років минулого століття в незалежній Україні

створюється мережа соціальних інститутів та установ нового типу. Поштовхом до цього стала економічна криза та швидке зростання соціальних проблем у суспільстві. Зокрема, економічна криза призвела до появи безробіття (явного та прихованого), неповної зайнятості робітників, багатомісячних затримок у виплаті заробітної плати, пенсій, стипендій, різкого зниження рівня заробітної плати та пенсій, збільшення ціни майже на всі товари та всі послуги. Наслідком цього стало різке зниження рівня життя переважної більшості населення, вимушена міграція, загострення злочинної ситуації, зниження народжуваності та значне збільшення смертності, розпад інституту сім'ї, збільшення проституції та професійної бідності, безпритульності дітей та соціального сирітства, насамперед дітей та підлітків. Цілком природно, що уряд незалежної України (серпень 1991 р.) продовжував і поглиблював ці реформи, які ще далеко не були завершені, і більшість із них продовжуються донині. В останні десятиліття з'явилися нові – як державні, так і недержавні – служби, установи, організації, що надають різні соціальні послуги. Зокрема, у 1999 р. була створена мережа державних соціальних відомств України. Очолює та координує свою діяльність, тобто реалізує більшість державних заходів щодо соціального захисту тих, хто цього потребує, Міністерство соціальної політики, яке охоплює такі установи та установи: державна служба зайнятості (мережа центрів зайнятості); мережа обласних та міських адміністрацій та районних управлінь соціального захисту населення; департаменти соціальної політики, територіальні центри обслуговування пенсіонерів та одиноких непрацездатних громадян; відділ соціальної допомоги; дитячі будинки; будинки-інтернати для людей похилого віку та осіб з інвалідністю; спеціальні пансіонати; нервово-психіатричні школи-інтернати; пансіонати для ветеранів; протезно-ортопедичні фабрики; заклади спеціальної освіти.

Виходячи з представленої матеріалу, можна зробити висновок про те, що незважаючи на досить багату історію допомоги дітям-сиротам і дітям, які залишилися без батьківського піклування, на сучасному етапі гостро постала проблема реформування сформованої в Україні системи державної опіки. Про

необхідність змін свідчать проблеми, що виникають у вихованців інтернатів при влаштуванні в дорослому житті, при адаптації до нової сім'ї. Ці проблеми, як правило, пов'язані з наступними факторами: особливостями процесу соціалізації особистості вихованців школи-інтернату в умовах «закритої» освітньо-виховної системи та специфікою розвитку дитини поза сім'єю.

Особливо ця проблема загострилася після повномасштабного вторгнення росії в Україну.

Тому, слід зазначити, що держава вживає усіх можливих заходів для особливої підтримки дітей внутрішньо переміщених. Так, Урядом унормовано ряд питань щодо забезпечення прав таких дітей:

1) визначено механізм організації соціального захисту дітей, які залишилися без батьківського піклування, дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, переміщених з тимчасово окупованої території України та території проведення АТО (постанова Кабінету Міністрів України від 22.10.2014 № 624 «Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 року № 866»), зокрема, введено нову підставу для набуття статусу позбавлених батьківського піклування дітьми, батьки яких не виконують свої обов'язки з виховання та утримання дитини з причин, які неможливо з'ясувати у зв'язку із перебуванням батьків на тимчасово окупованій території або території проведення антитерористичної операції;

2) створено механізм забезпечення діяльності прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу, що перемістилися з тимчасово окупованої території України або території проведення антитерористичної операції, та виплати їм державної соціальної допомоги (постанова Кабінету Міністрів України від 04.06.2015 № 356 «Про затвердження Порядку забезпечення діяльності прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу, які перемістилися з тимчасово окупованої території або території проведення антитерористичної операції»);

3) спрощено порядок призначення та виплати державної допомоги на дітей, які перебувають під опікою, піклуванням, а саме передбачено виплату

такої допомоги без довідки про аліменти (постанова Кабінету Міністрів України від 08.09.2015 № 688 «Про внесення змін до порядків, затверджених постановами Кабінету Міністрів України від 27.12.2001 № 1751 і від 22.02.2006 № 189»);

4) забезпечено права сімей, у яких виховуються діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування (прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу), на отримання субсидії (постанова Кабінету Міністрів України від 23.09.2015 № 752 «Про внесення змін до Положення про порядок призначення та надання населенню субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива» забезпечено права сімей, у яких виховуються діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування, на отримання субсидії) [34].

Отже, з моменту формування суспільства з'являється і соціальна підтримка. В різні періоди свого розвитку суспільство допомагає своєму населенню протистояти та, за потреби, долати складні життєві обставини. Зміст та обсяг, порядок та вид соціальної підтримки залежить від рівня розвиненості суспільства й держави в конкретний історичний період. Соціальна підтримка має об'єктивний характер, оскільки зумовлює потребу узгоджувати практичну діяльність законодавчих і виконавчих органів держави.

Цікавим для удосконалення соціальної підтримки дітей-сиріт є вивчення та врахування зарубіжного досвіду.

Досвід Великобританії про понад столітню історію соціальної роботи, соціального захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Основними формами влаштування таких дітей був інститут фостерних сімей, який виник у XVI ст. В той час дітей-сиріт передавали на виховання як помічників майстра в бажуючу сім'ю, де діти працювали по господарству. Вважалося, що залучення сиріт до праці вирішує як проблему бездоглядності і бідності, так і служить своєрідним моральним вихованням для дітей бідняків. Пізніше Томас Барнадо створив модель, за якою діти, позбавлені батьківської опіки, проживали і виховувалися в почесних сім'ях на селі. Він також запровадив модель догляду за немовлятами неодружених жінок. За весь період існування

форстерна сім'я зазнавала змін, однак наразі вона залишається найоптимальшою формою влаштування дітей-сиріт. На сьогодні у Великій Британії понад 76 % дітей, які потребують опіки, перебувають у фостерних сім'ях [5].

Цікавим є досвід США, де станом на 1909 рік найпоширенішою формою соціальної підтримки дітей-сиріт були великі інтернатні заклади. Прийняття Закону про соціальний захист (Social Security Act), який забезпечив надання фінансової підтримки сім'ям з дітьми, які потрапили у складні життєві сприяв стрімкому зменшенню кількості дітей в інтернатних закладах США [4].

Деінституціалізація у Швеції не є пріоритетом. Діти, які з різних причин не можуть проживати в рідній сім'ї, переважно влаштовувалися в дитячі будинки сімейного типу.

Польщі має давні витоки опікунсько-виховних інституцій. Ще в кінці середньовіччя допомогу та підтримку можна було отримати в різних інституціях: лікарнях для дорослих, закладах опіки при парафіях. В сучасній Польщі існує нова модель установ для дітей-сиріт, відповідно до якої одночасно можуть проживати 12–14 дітей, з якими працюють 4–5 вихователів. Це тимчасова установ, яка передбачає перебування дітей до влаштування в родину. Також існують спеціалізовані соціальні гуртожитки для проживання до 30 осіб. Ними займаються громадські організації, що свідчить про трісну співпрацю державного та громадського сектору [10].

Важливим для удосконалення сфери соціальної підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування є запозичення зарубіжного досвду.

Стратегічним вектором соціальної політики держави, спрямованої на конституційно гарантовану підтримку громадян, які перебувають у складній життєвій ситуації, в т.ч. дітей-сиріт, є розвиток системи соціальної підтримки, метою якої є не лише задоволення фізичних, соціальних й культурних потреб окремої людини, а й сприяння формуванню і збереженню духовних цінностей у суспільстві.

1.3. Система соціальної підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в Україні

Система національної соціальної підтримки залишається важливим інструментом забезпечення належного добробуту, забезпечення базових соціальних стандартів та запобігання соціальним ризикам, які можуть виникнути з боку вищих соціальних верств.

Проте, незважаючи на значні витрати уряду на соціальні програми та різні форми соціальної допомоги, які охоплюють значну частину населення України, не всі заходи є ефективними.

Соціальні виплати не обов'язково вирішують проблеми вразливих верств населення і навіть можуть призвести до збільшення розшарування через відсутність чітких цілей [10].

Чинна система надання гарантій та соціального захисту в державних установах України забезпечує формування та реалізацію державної політики щодо соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, і відповідає Конституції та нормативно-правовим актам України.

Останнім часом на національному та міжнародному рівнях статус дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, підвищився, що сприяло появі спеціальних міжнародних документів про опіку та захист дитинства, і цій проблемі приділяється все більше уваги.

Державна політика щодо соціального захисту дітей-сиріт та дітей, які залишилися під опікою батьків, реалізовуватиметься через існуючу систему органів державної влади та місцевого самоврядування, кожен з яких буде розробляти та розвивати в межах своїх повноважень.

До системи входять Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, центральні та регіональні органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування.

Виявлення дітей-сиріт та дітей, які проживають у поганих умовах і залишилися без піклування батьків, є одним із основних завдань і обов'язків органів опіки та піклування.

Стаття 24 Закону України «Про охорону дитинства» поширює цей обов'язок на всіх громадян.

Законом передбачено, що неповнолітня особа чи дитина-сирота, яка залишилася без піклування батьків, або будь-яка установа чи особа, яка дізналася про зловживання батьківськими правами, повинні бути доставлені до органу опіки та піклування особи, яка потребує піклування, за місцем її фактичного проживання що є обов'язок повідомити [27].

По-друге, механізми опіки та піклування мають запроваджуватися спільно з іншими відповідними органами та службами, такими як міліція у справах неповнолітніх, заклади освіти, заклади охорони здоров'я, житлові агенції та органи місцевого самоврядування. Це робиться через ОДА [Про охорону дитинства: Закон України, 2001].

Метою державного управління є регулювання політичних, соціальних та економічних процесів у суспільстві.

Державне управління – це діяльність органів державної влади та їх персоналу з реалізації конкретної політики.

Окрім центрального органу виконавчої влади та його структурних підрозділів у системі захисту прав соціально незахищених дітей важливу виконавчу функцію виконує інститут місцевого самоврядування.

Уряди штатів функціонують як спеціальні гілки виконавчої влади.

Він являє собою найбільш складну та багатофункціональну частину державного апарату, в руках якої зосереджена майже вся управлінська інформація та основні інструменти державного управління.

Такий спеціальний орган виконавчої влади визначено Законом України «Про установи і служби у справах дітей та спеціальні заклади для дітей» - орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері сім'ї та дітей Це центральна організація, органи місцевого самоврядування, міські ради та виконавчі органи місцевих рад.

– центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері сім'ї та дітей, районних державних адміністрацій, виконавчих органів міських та районних у містах рад;

– уповноважені підрозділи органів внутрішніх справ;

– школи соціальної реабілітації та професійні училища соціальної реабілітації органів освіти;

– центри медико-соціальної реабілітації дітей закладів здоров'я;

– спеціальні виховні установи денної форми;

– пробація;

– притулки для дітей;

– центри соціально-психологічної реабілітації дітей;

– соціально-реабілітаційні центри (дитячі містечка) [26].

Це свідчить про те, що серед усіх закладів, служб та спеціальних закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, немає єдиного органу управління.

Вони підпорядковуються різним міністерствам і відомствам, зокрема Мінсоцполітики, МВС, МОН, МОЗ.

Відсутність єдиного законодавчого чи нормативно-правового акту, який би регулював діяльність усіх цих установ, створює проблеми в координації їхньої роботи.

Взаємодія різних служб означає, що діти можуть бути швидко переведені до батьківських домівок, інтернатів, сімей або до тимчасового чи постійного місця проживання через низку агенцій, які займаються профілактикою та реалізацією програм розміщення.

Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт і дітей-сиріт» передбачає основні положення щодо соціального захисту цієї категорії дітей застосовується не нижче встановленого рівня життя.

Це мінімальна матеріальна допомога (харчування, одяг, взуття), житлова допомога, медичне обслуговування, гарантії початкового працевлаштування,

одноразова державна грошова допомога після досягнення повноліття, щомісячна допомога на дітей, іграшки, спорт тощо [24].

Крім того, питання захисту прав дитини регулюються Кримінальним кодексом України, Цивільним процесуальним кодексом та Кодексом адміністративного судочинства, а ці кодекси регулюють захист прав дитини у спорах з особами, державними установами [17].

Отже, в Україні гарантовані державною допомогою на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, визначаються на основі нормативно-правових актів.

Передусім йдеться про застосування 10 державних соціальних стандартів на рівні не нижче прожиткового мінімуму для осіб відповідного віку, про право вступу до професійно-технічних навчальних закладів та витрати на їх утримання тощо.

Державна політика щодо соціального захисту дітей-сиріт реалізується через систему органів державної влади та органів місцевого самоврядування, які беруть участь у її формуванні та реалізації в межах своїх повноважень (Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, центральні та місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування).

Аналіз сучасного стану соціального захисту дітей-сиріт та дітей без супроводу батьків показує, що сучасна система потребує певних змін.

У найближчі роки постане проблема уніфікації національної системи на основі визначення структури механізмів у сфері захисту прав соціально незахищених дітей, особливо дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування успішна реалізація політики в цій сфері.

Робота соціальних служб має змінитися з автократичної ролі на консультативну та допоміжну, щоб мати змогу підтримувати сім'ї, опікунів та дітей відповідних пільгових категорій.

Сучасна система надання соціальних послуг повинна мати можливість оформляти всі виплати та допомоги онлайн, що значно полегшує становище сімей з особливими потребами.

Одночасно з удосконаленням системи надання соціальних послуг дітям та сім'ям, які перебувають у складних життєвих обставинах, слід активно розвивати сімейні структури, які виховують дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Це дасть можливість повноцінно реалізувати заходи національної політики щодо запобіганню соціальному сирітству – сучасній глобальній проблемі, та забезпечити право кожної дитини на піклування батьків та безпечне сімейне середовища.

Волинський національний університет імені Лесі Українки

РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ

2.1. Дослідження стану соціальної підтримки дітей сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування (на прикладі роботи Служби у справах дітей Луцької міської ради)

Першочерговим завданням, яке ставить перед собою держава щодо соціального захисту дітей сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування, є розвиток соціальних інститутів, які б працювали з ними. Серед таких інститутів є Служба у справах дітей Луцької міської ради, яку створено і яка діє на підставі Положення. Основними метою і завданням діяльності Служби у справах дітей щодо захисту сімей, які виховують дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування є:

- забезпечення в межах своєї компетенції прав, свобод і законних інтересів дітей, створення атмосфери недопущення, приниження їх честі і гідності;
- координація зусиль органів виконавчої влади міської ради у вирішенні питань соціального захисту дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування та організації роботи, спрямованої на запобігання бездоглядності серед них.

Станом на 20.12.2023 року на обліку у службі у справах дітей перебуває 119 дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, в т.ч. за категоріями [9]:

- діти, які самовільно залишають місце навчання та проживання - 10;
- діти, які виховуються в сім'ях, у яких батьки або особи, що їх замінюють, ухиляються від виконання батьківських обов'язків - 89;
- діти, щодо яких скоєно насилля в сім'ї - 20.

Станом на 20 грудня 2023 на первинному обліку у Службі у справах дітей перебуває 198 дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, з них: 72 дитини-сироти, 126 дітей, позбавлених батьківського піклування. Із них за формою влаштування перебувають: під опікою та піклуванням - 174; у прийомних сім'ях - 2; у ДБСТ - 15; у державних закладах - 4; у центрі соціально-психологічної реабілітації дітей - 1; у ЗВО/ПТЗО - 1; у сім'ї родичів/знайомих, інше - 1.

Протягом 2023 року 33 дітям надано статус дитини-сироти, дитини, позбавленої батьківського піклування, з них влаштовані: 26 - під опіку/піклування; 1 - у ДБСТ; - у державний заклад; 1- у сім'ю родичів; усиновлена.

Проведено 262 обстеження умов проживання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, 60 внутрішньо переміщених дітей та 48 усиновлених дітей.

Станом на 20.12.2023 на обліку у службі у справах дітей перебувають 23 внутрішньо переміщених дітей, які є дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування.

Працівниками служби у справах дітей в межах своїх повноважень було підготовлено 891 проєктів рішень виконавчого комітету, в тому числі: про надання (зміна, втрата) статусу дитини-сироти, дитини, позбавленої батьківського піклування, та встановлення/припинення опіки/піклування – 61.

Підготовлено:

висновків органу опіки та піклування про доцільність усиновлення та його відповідність інтересам дитини - 21;

висновків служби у справах дітей про можливість бути кандидатом в усиновлювачі - 17;

висновків служби у справах про стан утримання, навчання і виховання дитини - 125;

висновків служби у справах про доцільність повернення дитини в сім'ю - 16;

висновків служби у справах про доцільність встановлення опіки/піклування над дитиною - 27;

висновків служби у справах дітей щодо цільового витрачання аліментів на дитину - 4;

довідок про те, що батьки не позбавлені батьківських прав - 2;

довідок щодо одержання додаткової соціальної відпустки – 340 [9]. Інформаційно-ресурсне забезпечення діяльності Служби у справах дітей здійснюється за допомогою Єдиної інформаційно-аналітичної системи «Діти» (ЄІАС «Діти») " на правах користувача регіонального рівня.

Основним завдання діяльності Служби у справах дітей є забезпечення соціальних гарантій дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування. Для виконання даного завдання систематично Службою у справах дітей разом з управлінням соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді зреалізуються наступні заходи:

1. Актуалізація бази даних про дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування, в тому числі про наявність та стан житла, соціальні та пенсійні виплати та розміри, стан здоров'я дитини, наявність найближчих родичів тощо.

2. Надання комплексних соціальних послуг дітям-сиротам та дітям без супроводу батьків, які вступають до навчальних закладів, особливо на першому курсі навчання.

3. Сприяти створенню сімейних форм для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (усиновлення, опіка, прийомні будинки, сімейні дитячі будинки) та вирішувати питання соціального та правового захисту дітей та молоді та проблеми, з якими вони стикаються.

4. Забезпечення створення прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу, прийомних сімей.

5. Навчати, тренувати та підтримувати менторів, одночасно контролюючи дотримання умов менторських угод.

6. Здійснювати соціальний супровід прийомних сімей та ДБСТ

7. Провести відповідні організаційні заходи та гарантувати всім дітям-сиротам, особливо дітям дошкільного та молодшого шкільного віку, безумовне право на домашню освіту.

8. Забезпечення погашення заборгованості за комунальні послуги для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, встановлення опіки (піклування), державного житла для дітей-сиріт.

9. Надавати щорічну допомогу для вирішення соціально-матеріальних проблем дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах.

10. Здійснювати контроль за використанням опікунами коштів на утримання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

11. Забезпечити своєчасну виплату одноразової грошової допомоги дітям-сиротам та дітям, які залишилися без піклування батьків, які досягли 18-річного віку.

12. Проведення круглого столу для батьків та піклувальників на тему «Правовий захист прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування».

13. Діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, для підвищення кваліфікації Навчання та працевлаштування Співбесіди та консультації для 9 та 11 класів.

14. Організувати дні профорієнтації та дні відкритих дверей на підприємствах, в організаціях, установах та навчальних закладах, щоб майбутні випускники (діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування) мали змогу працювати та навчатися.

15. Оздоровлення дітей-сиріт та дітей, які залишилися без батьківського піклування в таборах.

16. Проведення зустрічі міського голови з прийомними батьками «Кожна дитина – сім'я».

17. Організувати групи взаємопідтримки та проводити дні дозвілля та відпочинку прийомних сімей, ДБСТ та опікунів.

18. Надання комплексу соціальних послуг сім'ї опікуна.

19. Проводити тренінги, дискусії та інтерактивні сесії для підвищення освітніх можливостей, враховуючи нові потреби та запити прийомних та прийомних батьків.

20. Встановити чіткий контроль за збереженням житла та майна дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Луцькою міською радою затверджена Програма соціально-правового захисту дітей Луцької міської територіальної громади на 2022-2024 роки [28]. Метою Програми є забезпечення оптимального функціонування цілісної системи соціального та правового захисту дітей на території Луцької міської територіальної громади та організація результативної роботи щодо запобігання соціальному сирітству, дитячій бездоглядності та безпритульності, розвиток сімейних форм виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, створення умов для реалізації права кожної дитини на виховання у сім'ї.

Одним із напрямів даної Програми є забезпечення соціальних гарантій дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування. Для реалізації якого передбачено такі заходи:

1. Вносити відомості у єдиний електронний банк даних про дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, і сім'ї потенційних усиновлювачів, опікунів, піклувальників, прийомних батьків, батьків-вихователів.

2. Надавати комплекс соціальних послуг дітям-сиротам і дітям, позбавленим батьківського піклування, які поступили на навчання у навчальні заклади, особливо у перший рік навчання.

3. Проводити широку інформаційну роботу щодо пропаганди сімейних форм виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (усиновлення, опіка/піклування, прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу) та висвітлення питань соціального і правового захисту дітей та проблем, які стоять перед ними.

4. Забезпечувати створення прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу та патронатних сімей.

5. Поширювати інформацію про наставництво, здійснювати добір та супроводження наставників та дітей, моніторинг за дотриманням умов договору про наставництво.

6. Реалізовувати соціальний проєкт «Частинка добра» для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які навчаються в 9-х - 11-х класах

7. Забезпечувати соціальне супроводження прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу.

8. Проводити відповідну організаційну роботу і забезпечувати безумовне право кожної дитини-сироти на сімейне виховання, особливо дітей дошкільного і молодшого шкільного віку.

9. Надавати допомогу у вирішенні питання погашення заборгованості за комунальні послуги у житлі, яке на праві власності належить дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, у житлі соціального призначення особам з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у житлі, де проживають діти, які перебувають у складних життєвих обставинах.

10. Надавати допомогу у вирішенні соціально-побутових та матеріальних проблем дітям, які знаходяться у складних життєвих обставинах.

11. Сприяти у виготовленні правовстановлюючих документів на житло та майно, право власності на яке мають діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування.

12. Забезпечувати своєчасну виплату одноразової грошової допомоги дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, після досягнення 18-річного віку.

13. Проводити ремонтні роботи у житлі, яке на праві власності належить дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування.

14. Проводити опитування та консультування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, випускників 9-х та 11-х класів на предмет їх подальшого навчання та працевлаштування.

15. Організовувати профорієнтаційні дні, дні відкритих дверей на підприємствах, в організаціях та установах, навчальних закладах, де майбутні випускники (з числа дітей сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування) могли б працевлаштуватись або навчатись.

16. Організовувати групи взаємопідтримки та проводити дні дозвілля, відпочинку для прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу, опікунських сімей.

17. Надавати комплекс соціальних послуг сім'ям опікунів, піклувальників.

18. Проводити тренінги, диспути, інтерактиви з підвищення виховного потенціалу, з врахуванням нових потреб і запитів прийомних батьків, батьків-вихователів.

19. Організувати святкові заходи до дня Дня захисту дітей, Святого Миколая для дітей-сиріт, дітей позбавлених батьківського піклування, дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах.

20. Організувати та проводити просвітницькі, соціокультурні заходи, майстер-класи для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

21. Налагодити чіткий контроль за збереженням житла та майна дітей - сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Для профілактики соціального сирітства в програмі передбачено такі заходи:

- надавати соціальні послуги жінкам, які виявили намір відмовитись від новонародженої дитини та неповнолітнім батькам;

- надавати юридичну допомогу в оформленні письмової згоди матері (батьків) на усиновлення, засвідченої нотаріусом в установленому порядку для дітей, яких протягом двох місяців після народження не забрали з пологового будинку або іншого закладу охорони здоров'я;

- забезпечити перебування та медичне обстеження дітей, відібраних у батьків або осіб, які їх замінюють, у медичних закладах до вирішення питання щодо подальшого їх влаштування.

У Луцькій міській раді реалізовується проєкт «Родина для кожної дитини: розвиток сімейного патронату» у Луцькій міській територіальній громаді», який виконується спільно з Дитячим фондом ООН (ЮНІСЕФ), Партнерством «Кожній дитині», Міністерством соціальної політики України, Координаційним центром із розвитку сімейного виховання та догляду дітей, Національною соціальною сервісною службою України, службами у справах дітей територіальних громад, обласних воєнних адміністрацій, центрами надання

соціальних послуг, регіональними центрами соціальних служб, неурядовими організаціями за фінансової підтримки Європейського Союзу.

Основні завдання проєкту: інформувати про найкращі інтереси дитини, її потреби, сім'ю як найкраще середовище для гармонійного розвитку дитини, познайомити з аналізом стану та потреб дітей в громаді, чисельністю та станом дітей, які перебувають у закладах інституційного догляду; сприяти розвитку в територіальній громаді послуг патронату над дитиною, покращення їх якості за забезпечення доступності для вразливих сімей з дітьми як альтернативи інтернатним закладам.

Даний проєкт значно наблизить до впровадження європейських цінностей соціальної підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Отже, соціально-педагогічна підтримка дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування здійснюється на належному рівні, однак батьки недостатньо вмотивовані до взаємодії, не готові об'єднуватись з іншими батьками в інтересах своїх дітей у соціумі.

2.2. Програма підтримки дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування

Удосконалення соціального супроводу сімей, які виховують дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування повинно здійснюватись за двома напрямками: розробка та впровадження програми соціально-правового захисту дітей Луцької міської територіальної громади та реалізація програми підтримки батьків, які виховують дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування.

Для забезпечення ефективності діяльності Служби у справах дітей варто розробити програму соціально-правового захисту дітей Луцької міської територіальної громади, яка має реалізовувати службою у справах дітей Луцької міської ради разом з іншими інституціями, зокрема управлінням соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

Основною метою Програми є забезпечення оптимального функціонування цілісної системи соціального та правового захисту дітей у Луцькій міській територіальній громаді і організація результативної роботи щодо запобігання соціальному сирітству, дитячій бездоглядності та безпритульності, розвиток сімейних форм виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, створення умов для реалізації права кожної дитини на виховання у сім'ї.

Запропонована програма вимагає оперативного розв'язання таких завдань:

- створення сприятливих умов для фізичного, розумового і духовного розвитку кожної дитини;

- розвиток сімейних форм виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (усиновлення, опіка та піклування, прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу);

- запобігання соціальному сирітству дітей;

- зменшення кількості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які виховуються у закладах для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;

- покращення системи соціальної роботи з сім'ями, що мають дітей і опинились у складних життєвих обставинах;

- здійснення інформаційної та пропагандистської діяльності, спрямованої на популяризацію сімейних форм виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;

- забезпечення створення і функціонування прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу;

- допомога у вирішенні соціально-побутових проблем дітям-сиротам, дітям, позбавленим батьківського піклування, і дітям, які знаходяться у складних життєвих обставинах;

- проведення рейдів щодо перевірки дотримання правил торгівлі спиртними напоями, режиму роботи інтернет та комп'ютерних клубів,

виявлення бездоглядних та проблемних дітей, обстеження житлово-побутових умов дітей-сиріт та сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах.

Для емоційного наснаження фахівців Служби у справах дітей можна провести тренінг для мотивації до успіху (додаток Д).

З метою підвищення ефективності підтримки батьків, які виховують дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування було розроблено програму соціальної підтримки.

Метою програми соціальної підтримки у контексті дослідження є розвиток виховного потенціалу, які виховують дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування.

Завдання:

1. Актуалізувати проблему підтримки батьків, які виховують дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування.
2. Систематизувати знання про дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування.

Програма розрахована на батьків, які виховують дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування. В програмі було використано бесіда, тренінг, відеолекторій, семінар, семінар-практикум, майстер-клас, круглий стіл, консультація, батьківські збори.

Очікувані результати:

1. Розвиток виховного потенціалу батьків, які виховують дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування.

Структуру програми соціальної підтримки батьків, які виховують дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування подано в табл. 2.4

Таблиця 2.4

Структура програми

№ п/п	Тема	Методи роботи
I. Педагогічний блок		
<i>Сформувати знання про інформацію про специфіку виховання та навчання дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування</i>		
1.	Труднощі соціалізації	Бесіда

2	Оцінка потреб дитини та батьків: зміст, значення та хто з фахівців здійснює	Лекція
3	Дитина провокує, як діяти?	Консультація
4	Особливості побудови соціальних стосунків дитини зі здоровими братами/сестрами в сім'ї	Тренінг
II. Соціальний блок		
<i>формування здатності самостійного подолання батьками, які виховують дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування, соціальних проблем</i>		
5	«Законодавче забезпечення соціального захисту дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування», «Мережа установ для дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування в Україні: можливості для дітей та батьків», «Програми громадських організацій та форми роботи з батьками. Перелік діючих програм підтримки батьків»	Батьківський клуб «Материнка»
6	Спільно вирішуємо проблеми	Клуб підтримки «Батьки – батькам»
7	Як протистояти непорозумінню	Ділові ігри
8	Довіра	Вправа
III. Зворотній зв'язок		
Виявлення змін у рівні виховного потенціалу батьків		
9	Що я отримав?	Завдання
10	Прощання	Завдання

I. ПЕДАГОГІЧНИЙ БЛОК

Педагогічний тематичний блок складається із восьми занять по 1,5-2,0 години загальною тривалістю 15 годин. Формами соціальної підтримки у контексті цього блоку можуть стати: консультація, лекція, семінар, семінар-практикум, майстер-клас, відеопрезентація, бесіда, тренінг, презентація, батьківські збори, обговорення, тематичні дні, «відкрите» заняття.

Завдання цього блоку стали наступними:

– надання батькам інформації з різних аспектів щодо розвитку та виховання дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування, їхнього врахування у взаємодії з дитиною;

– ознайомлення з оцінкою потреб дитини та батьків: роль оцінок та фахівці, які їх здійснюють;

- надання інформації батькам щодо навчання та виховання дітей, розвитку їхніх потенційних здібностей, соціального виховання у цілому;
- відпрацювання навичок взаємодії з фахівцями у процесі інтеграції дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування;
- формування вміння правильного вибору прийому виховання дитини та проведення розвивальних занять із нею вдома;
- формування у батьків педагогічної культури та навичок організації змістовного дозвілля для сім'ї.

Так, змістовною та цікавою виявилася така форма взаємодії з батьками як відеопрезентація. Метою зустрічі стало закріплення знань щодо особливостей соціального виховання та взаємодії з дитиною. Під час роботи соціальний працівник у команді з психологом, за допомогою демонстрації відеоматеріалів та теоретичного їх обґрунтування, пояснювали батькам як правильно будувати соціальну взаємодію з дітьми, враховуючи їхні можливості та потреби, а відтак – зрозуміти перспективи подальшого соціального виховання.

Саме тому, після цих занять варто запланувати лекцію щодо поняття оцінки потреб дітей і батьків, її значення, форми здійснення. Вважаємо, що даними знаннями мають володіти не тільки фахівці, які проводять оцінку потреб, але й батьки як найближче оточення дитини, в якому відбувається соціальне становлення особистості. Особливо у контексті міждисциплінарної взаємодії фахівців і батьків, яка передбачає постійний взаємообмін та активну позицію учасників команди. Ці діти та їхні батьки мають ряд особливих потреб, що підсилюються наявністю порушення соціального розвитку. Тому необхідно враховувати цей факт як фахівцям, які з ними працюють, так і самим батькам. Лекція триватиме близько 2 годин, в кінці якої має відбутися «зворотній зв'язок»: батьки матимуть змогу поставити питання, за бажанням описати емоції, які виникали під час роботи.

Також варто активно застосовувати у процесі семінари-практикуми як форму співпраці з батьками. У межах цього тематичного блоку варто проводити двогодинний семінар-практикум щодо поінформованості батьків у питаннях

розвитку культурно-гігієнічних та навичок самообслуговування. Робота має спрямовуватися на формування у батьків навичок щодо захисту прав дітей в різних інституціях.

Підкреслимо, що семінар-практикум має включати теоретичне повідомлення з практичним відпрацюванням інформативної частини (демонстрація відеосюжетів; показ вправ, робота в парах). Така підтримка соціального працівника та вихователя у контексті цього буде актуальною та важливою.

Так, батьки зможуть ознайомитися з можливими формами співпраці з педагогічним колективом: як під час адаптації дитини до сім'ї, так і у подальшому процесі інтеграції.

II. СОЦІАЛЬНИЙ БЛОК

Соціальний тематичний блок складають шістнадцять занять по 1-2,5 години загальною тривалістю 28 годин. Формами соціальної підтримки у контексті соціального блоку є: бесіда, повідомлення, «Батьківський клуб», обговорення, лекція, ділові ігри, тренінг, майстер-клас, презентація, розповсюдження інформаційних буклетів, круглий стіл, відео лекторій, «Клуб підтримки «Батьки – батькам».

Завдання соціального тематичного блоку стали наступними:

- надання батькам інформації про нормативно-законодавче забезпечення в різних аспектах життя дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування та їхніх батьків;

- ознайомлення з правовими актами, що регулюють освіту дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування;

- формування у батьків умінь і навичок адвокаційної діяльності щодо відстоювання ними інтересів власних дітей;

- надання інформації про систему реабілітаційних, соціальних та медичних установ, які опікуються дітьми-сиротами та дітьми позбавленими батьківського піклування та можливості використання їхніх ресурсів батьками;

– презентація діяльності державних і неурядових організацій, дотичних до питань виховання цих дітей, шляхи співпраці та форми підтримки батьків у цьому контексті;

– ознайомлення батьків з існуючими програмами підтримки родин в неурядових організаціях (літні табори, участь у сімейних програмах, виїзні програми оздоровлення цих родин);

– формування мотивації у батьків до об'єднання з іншими батьками, участі в громаді задля вирішення спільних інтересів власних дітей;

– залучення батьків із дітьми до гурткової роботи творчого спрямування.

Означимо ще певні форми соціальної підтримки батьків, які використано у дослідженні. Так, розвинути батьківський клуб «Материнка» як групову форму взаємодії фахівців і батьків, за якої батьки виступали б активними учасниками процесу, самостійно ініціювали актуальні їм теми для обговорення. Таке об'єднання батьків у своєрідну батьківську громаду налаштовувало б їх на неформальне, «відкрите» спілкування, позбавляючи офіціозу, з яким вони часто зустрічаються. Робота проходить у невимушеній формі під неформальним керівництвом фахівця служби (соціального працівника, методиста або вихователя, залежно від теми зустрічі), який створював умови для самостійного пошуку батьками вирішень завдань.

Теми зустрічей мають визначатися відповідно до потреб батьківських груп: «Законодавче забезпечення соціального захисту дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування», «Мережа установ для дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування в Україні: можливості для дітей та батьків», «Програми громадських організацій та форми роботи з батьками. Перелік діючих програм підтримки батьків.

Дещо схожою формою соціальної підтримки батьків може стати «Клуб підтримки «Батьки – батькам», метою якого є навчання батьків, які мають невеликий досвід виховання дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування більш досвідченими та соціально зрілими батьками таких самих дітей.

За таких умов соціальний працівник виступав більше у ролі споглядача, який лише спрямовує діяльність клубу та за потреби – дає поради. Зазвичай, усі батьки мають різний життєвий та соціальний досвід, тому під час роботи клубу одні батьки могли поділитися своїми практиками розв'язання заданої проблеми, а інші – повчитися у них та сформулювати власну позицію.

З метою формування та відпрацювання у батьків навичок адвокаційної діяльності в активній груповій формі можуть відбуватися «ділові ігри». Такі заняття створюватимуть умови для поповнення батьками знань шляхом розподілу ролей між учасниками та програванню заданих ситуацій. Адже, важливою особливістю ділової гри є наявність взаємодії між членами створеної команди.

Тому, батьки матимуть змогу навчитися адаптовуватися в новій групі, уважно слухати інших, висловлювати власні думки та самостійно приймати рішення.

Вправа «Довіра». Вправа спрямована на те, щоб донести до учасників, що успішність спілкування та стосунків у сім'ї залежать від ступеня відвертості та довіри.

Тренер пропонує учасникам працювати в парах. Завдання вправи полягає в тому, щоб протягом 3 хвилин співрозмовники розмовляли між собою, використовуючи таке словосполучення: «Ти про мене не знаєш, що я...». Через 3 хвилини — зміна ролей. Виконуючи дану вправу, потрібно бути максимально відвертим із співрозмовником. Намагайтеся бути настільки відвертими, наскільки ви зможете.

III. ЗВОРОТНІЙ ЗВ'ЯЗОК

Мета: Виявлення змін рівня виховного потенціалу батьків

Батькам пропонується анкета з чотирма запитаннями, на які є визначення відповіді для з'ясування ефективності програми.

Таким чином, програма соціальної підтримки батьків, поєднала традиційні (індивідуальні консультації, бесіди, батьківські збори) та нетрадиційні форми (дискусії, ділові ігри, батьківські конференції, клуби для батьків) взаємодії з

батьками у контексті соціальної підтримки. Змістово-методичне забезпечення соціальної підтримки батьків становили форми роботи теоретичного змісту (лекції, бесіда, обговорення, дискусія тощо) і практичного (ділові ігри, клуби для батьків, майстер-класи, семінари-практикуми, «Дні відкритих дверей») та були спрямовані на розвиток виховного потенціалу батьків.

Волинський національний університет імені Лесі Українки

ВИСНОВКИ

Проаналізувавши соціальний супровід сімей, які виховують дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, можна зробити наступні висновки:

Одним із найважливіших завдань держави і суспільства є соціальний захист дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків, надання дітям-сиротам повноцінної допомоги і підтримки в подоланні труднощів. Чимала роль при вирішенні поставлених завдань належить соціальній підтримці дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків.

Соціальна підтримка дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування закріплені в низці міжнародних та вітчизняних документів. Зокрема, Конституції України, Сімейному кодексу України, Законах України «Про охорону дитинства», «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» та ін.

Законодавство регламентує правовий статус дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, передбачає форми влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування: усиновлення (або удочеріння), опіка (або піклування), прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу та патронат над дитиною, а також визначає організаційно-правові засади їх соціального захисту та встановлює соціальні гарантії таким дітям, в т.ч. і соціальний супровід.

Соціальна підтримка включає в себе систему заходів, спрямованих на набуття прийомними батьками психологічних і педагогічних знань, навичок ефективної взаємодії з дітьми; створення оптимальних умов для виховання і розвитку дитини; формування у прийомних батьків адекватної, динамічної і прогностичної позиції; запобігання сімейного неблагополуччя; подолання труднощів виховання дитини в умовах замісної сім'ї.

З моменту формування суспільства з'являється і соціальна підтримка. В різні періоди свого розвитку суспільство допомагає своєму населенню протистояти та, за потреби, долати складні життєві обставини. Зміст та обсяг,

порядок та вид соціальної підтримки залежить від рівня розвиненості суспільства й держави в конкретний історичний період. Соціальна підтримка має об'єктивний характер, оскільки зумовлює потребу узгоджувати практичну діяльність законодавчих і виконавчих органів держави.

Державна політика щодо соціального захисту дітей-сиріт та дітей, які залишилися під опікою батьків, реалізовуватиметься через існуючу систему органів державної влади та місцевого самоврядування, кожен з яких буде розробляти та розвивати в межах своїх повноважень.

До системи входять Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, центральні та регіональні органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування.

Першочерговим завданням, яке ставить перед собою держава щодо соціального захисту дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування, є розвиток соціальних інститутів, які б працювали з ними. Серед таких інститутів є Служба у справах дітей Луцької міської ради, яку створено і яка діє на підставі Положення. Основними метою і завданням діяльності Служби у справах дітей щодо захисту сімей, які виховують дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування є:

- забезпечення в межах своєї компетенції прав, свобод і законних інтересів дітей, створення атмосфери недопущення, приниження їх честі і гідності;
- координація зусиль органів виконавчої влади міської ради у вирішенні питань соціального захисту дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування та організації роботи, спрямованої на запобігання бездоглядності серед них.

Основним завдання діяльності Служби у справах дітей є забезпечення соціальних гарантій дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування.

Луцькою міською радою затверджена Програма соціально-правового захисту дітей Луцької міської територіальної громади на 2022-2024 роки [28]. Метою Програми є забезпечення оптимального функціонування цілісної системи

соціального та правового захисту дітей на території Луцької міської територіальної громади та організація результативної роботи щодо запобігання соціальному сирітству, дитячій бездоглядності та безпритульності, розвиток сімейних форм виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, створення умов для реалізації права кожної дитини на виховання у сім'ї.

У Луцькій міській раді реалізовується проєкт «Родина для кожної дитини: розвиток сімейного патронату» у Луцькій міській територіальній громаді». Основні завдання проєкту: інформувати про найкращі інтереси дитини, її потреби, сім'ю як найкраще середовище для гармонійного розвитку дитини, познайомити з аналізом стану та потреб дітей в громаді, чисельністю та станом дітей, які перебувають у закладах інституційного догляду; сприяти розвитку в територіальній громаді послуг патронату над дитиною, покращення їх якості за забезпечення доступності для вразливих сімей з дітьми як альтернативи інтернатним закладам.

Для забезпечення ефективності діяльності Служби у справах дітей варто розробити програму соціально-правового захисту дітей Луцької міської територіальної громади, яка має реалізовувати службою у справах дітей Луцької міської ради разом з іншими інституціями, зокрема управлінням соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

Основною метою Програми є забезпечення оптимального функціонування цілісної системи соціального та правового захисту дітей у Луцькій міській територіальній громаді і організація результативної роботи щодо запобігання соціальному сирітству, дитячій бездоглядності та безпритульності, розвиток сімейних форм виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, створення умов для реалізації права кожної дитини на виховання у сім'ї.

Програма соціальної підтримки батьків, поєднала традиційні (індивідуальні консультації, бесіди, батьківські збори) та нетрадиційні форми (дискусії, ділові ігри, батьківські конференції, клуби для батьків) взаємодії з

батьками у контексті соціальної підтримки. Змістово-методичне забезпечення соціальної підтримки батьків становили форми роботи теоретичного змісту (лекції, бесіда, обговорення, дискусія тощо) і практичного (ділові ігри, клуби для батьків, майстер-класи, семінари-практикуми, «Дні відкритих дверей») та були спрямовані на розвиток виховного потенціалу батьків.

Волинський національний університет імені Лесі Українки

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Безпека дитини в інформаційно-комунікаційному просторі. Щорічної державної доповіді про становище дітей в Україні за підсумками 2016 року / Держ. ін-т сімейної та молодіжної політики. К., 2017. 188 с.
2. Бавол Т. Нормативно-правове регулювання державного соціального захисту сирітства в Україні (на прикладі Закарпатської області). URL : http://www.lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnik9/fail/Bavol.pdf#__utmzi__1__=1
3. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.]. К.: Центр учбової літератури, 2009. 208 с.
4. Бурлака О. Зарубіжний досвід соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, і можливості його використання в Україні. *Трудове право. право соціального забезпечення*. 2020. № 1. С. 59-64.
5. Гумін О. Зарубіжний досвід запобігання сімейно-побутовим насильницьким злочинам щодо жінок правоохоронними органами. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2016. № 855. С. 502–509.
6. Емішянц О.Б. Особливості соціально-психологічної адаптації особистості. *Науковий вісник ХДУ Серія Психологічні науки*, 2019. № 1(4).
7. Енциклопедія сучасної України. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=26159
8. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту прав осіб з числа дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, яким встановлено інвалідність» : прийнятий 2 грудня 2020 року № 1020-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1020-20#Text>
9. Звіт про роботу виконавчого органу від 22.12.2023. URL: <https://www.lutskrada.gov.ua/documents/informatsiia-pro-robotu-sluzhby-u-spravakh-ditei-za-2023-rik>
10. Кисельова О. І. Актуальні питання соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в порівняльному аналізі України

та Польщі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2014. № 24 (Том 2). С. 181–184.

11. Кодекс України про адміністративні правопорушення: прийнятий 07.12.1984 р. № 8073-Х. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>

12. Конвенція про права дитини. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

13. Конституція України: станом на 1 вересня 2016 р.: відповідає офіційному тексту. Харків: Право, 2016. 82 с.

14. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2953-III. Відомості Верховної Ради України. 2021. № 25–26. Ст.131.

15. Кузьмін В. В. Теоретичний аналіз проблеми інтеграції у суспільства дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: соціально-психологічний аспект. URL : <http://journals.uran.ua/aprpf0>

16. Миколюк С.М. Соціальний супровід як форма соціальної допомоги для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Психологія*. 2022. № 3. Том 33 (72). С. 48-53.

17. Мордань О. Міжнародна практика реформування державної системи опіки: досвід для України. *Державне управління та місцеве самоврядування* : зб. наук. праць. 2012. № 2. С. 75-85.

18. Мордань О. О. Державна політика щодо соціального захисту дітей, які залишилися без піклування батьків: дисертація. на здобуття наук. ступеня канд. наук з держ. упр.: спец. 25.00.02 «Механізми державного управління». К., 2015. 234 с.

19. Національна стратегія реформування системи інституційного догляду та виховання дітей : прийнятий 9 серпня 2017 р. № 526-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2017-%D1%80#n23>

20. Пліско Є., Тіщенко В. Аналіз сучасного стану соціального захисту дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування. *Професіоналізм педагога: теоретичні й методичні аспекти*. Вип. 17 (2). Слов'янськ, 2022. С. 42-51.

21. Потопахіна О. М. Соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: поняття та види. URL : http://sn-jurid.crimea.edu/arhiv/2010/uch_23_2law/016_potopahina.pdf
22. Потопахіна О. М. Соціальний захист дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа. Одеса: Фенікс. 2009.
23. Прилипко С. М. Предмет права соціального забезпечення : дис. ...д-ра юрид. наук : 12.00.05. Харків, 2007. 322 с.
24. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: Закон України від 13 січня 2005 р., № 2342-IV. Відомості Верховної Ради України. 2005. №6. ст. 147.
25. Про затвердження Положення про Єдину інформаційну систему соціальної сфери : Постанова Каб. Міністрів України від 14.04.2021 р. № 404 : станом на 1 листоп. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/404-2021-p#Text>
26. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей: Закон України від 24.01.1995 р. № 20/95-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1995 р. №6. Ст. 35.
27. Про охорону дитинства: Закон України від 2001 р. № 2402-III. Відомості Верховної Ради України. 2001, №30. Ст.142.
28. Програма соціально-правового захисту дітей Луцької міської територіальної громади на 2022-2024 роки. URL : <https://www.lutskrada.gov.ua/documents/16378380602652046-pro-zatverdzhennya-programi-sotsialno-pravovogo-zakhistu-ditey-lutskoi-miskoi-teritorialnoi-gromadi-na-2022-2024-roki>
29. Прокопенко О. Соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в Україні. *International Journal of Innovative Technologies in Social Science*. 2018. № 4(8), Vol.2, June. С. 9-15.
30. Редько С. Нормативно-правові засади соціальної підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. *Педагогіка* [Текст] : зб. наук. пр. : матеріали XV Міжнародної науково-практичної конференції

науковців, аспірантів та студентів «Актуальні проблеми педагогіки, соціальної роботи та соціального забезпечення» (16 травня 2024 р.) / за ред. В. З. Антонюка, С. Ю. Чернети та ін. Луцьк, 2024. 176 с. С. 127-128.

31. Сімейний кодекс України : прийнятий 10 січня 2002 року № 2947-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>

32. Скіпальська Г. Б. Соціальна підтримка жінок, які постраждали від домашнього насильства, громадськими та благодійними організаціями. Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 231 Соціальна робота / Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, Київ, 2024. 267 с.

33. Соціальний захист населення в Польщі. URL : <http://www.pilga.in.ua/node/18>

34. Соціальний звіт за 2017 рік. URL : <https://www.msp.gov.ua/timeline/?t=0&from=&till=&m=19#tagpanel>

35. Цивільний процесуальний кодекс від 18.03.2004 р., №1618-IV. Відомості Верховної Ради України. 2004. №40–41, 42, ст. 492.

36. Чернета С. Ю. Соціальне сирітство як соціально-правова проблема. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Сер. Педагогічні науки. Чернігів, 2012. Вип. 96. С. 245-247.

37. Шумна Л. П. Щодо видів соціальної підтримки за законодавством України. Проект Інноваційного кодексу України як новий етап розвитку нормотворення в інноваційній сфері: матер. наук-практ. конф. (м. Харків, 14 червня 2011 р.) / ред. кол.: С.М. Прилипко, Ю.Є. Атаманова, Д.В. Задихайло. Х.: Вид-во ФІНН, 2011. С. 352-355.

38. Шумна Л. Соціальна підтримка як організаційно-правова форма соціального забезпечення. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук. 12.00.05 – трудове право; право соціального забезпечення. Харків, 2014. 42 с.

39. Шумна Л. П. До питання функцій соціального обслуговування. Актуальні проблеми регулювання відносин у сфері праці і соціального

забезпечення: тези доповідей та наук. повідомлень учасн. III міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 7-8 жовтня 2011 р.) / за ред. В.В. Жернакова. Х.: Кроссрод, 2011. С. 486-489.

40. Яким Ю.В. Розвиток опіки над дітьми-сиротами у Польщі (історико-педагогічний аспект). *Наукові записки*. Вип. 87. С. 193-196.

ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ